

KOLOH GÁBOR

SZÜLETÉSSZABÁLYOZÁS A BORSA VÖLGYÉBEN

Kide termékenységtörténete, 1860–1959

Háttér

Kutatástörténet

■ A történeti demográfiai kutatások karcsú magyarországi intézményi keretei ismeretében meglepően gazdag és sokszínű a diszciplína erdélyi intézményesülése. A jelentős norvég támogatással működő *Historical Population Database of Transylvania* (HPDT) projekt 2014 és 2017 között egy hozzávetőleg 350 000 rekordos adatbázis – az Intermediate Data Structure (IDS) szisztémáját követő – felépítését tűzte ki célul, amely összehasonlító európai és észak-amerikai kutatásokra válik alkalmassá. (HPDT Project: <http://hpdt.granturi.ubbcluj.ro/> [letöltve 2018. február 28.]) Ettől függetlenül további történeti mikrodemográfiai, illetve családtörténeti kutatások is folytak, illetve folynak, amelyek erdélyi falvak nominális népesedéstörténetének feldolgozását tűzték ki célul. Családtörténeti vizsgálatokat végez a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékén működő *Családszerkezeti kutatás romániai magyar szórványközsegekben* című kutatási program: kutatásuk eredményességéről a Kriza János Néprajzi Társaság évkönyveinek 12. kötete, illetve egyéb kiadványok tanúskodnak.¹ Pakot Levente gazdag magyar és román nyelvű publikációban a kalotaszegi Magyarvista, illetve a székelyföldi Kápolnásfalu és Szentegyházásfalu, valamint Lövete és Homoródalmás példáján végzett vizsgálatokat.² Tóth Áron a szilágysági Szilágyzovány fertilitási, nupcialitási és mortalitási jellemzőit elemezte.³

Szorosabban a Borsa völgye mint kistáj és azon belül Kide az 1940-es évek első felében került az erdélyi magyar kutatói érdeklődés fókuszába. A Trianon után szocializálódó első értelmiségi generáció, az Erdélyi Fiatalok köre a *haza* és a *nemzet* fogalmának újraértelmezéséből kiindulva vizsgálta a falu szerepét, mint olyat, amely az elrománosodó városokkal szemben az új magyar értelmiség elhelyezkedését és hivatásának kiteljesítését hivatott biztosítani.⁴ A mai szaknyelv által interdiszciplinarisnak nevezett kutatás néhány évre való korlátozottsága miatt bár összességében kevés publikációt hozott, mégis fontos eredményekkel járt. Mikó Imre, Faragó Ferenc, K. Kovács László és Vajkai Aurél munkái más-más szempontból, alaposan világították meg a Borsa völgyi népesség életkörülményeit. Az utóbbi években az ELTE Néprajzi Intézetének keretei között szerveződött meg Ilyefalvi Emese doktorjelölt kidei kutatási projektje, melynek célja, a korábbiakhoz hasonlóan, egy interdiszciplinaris, de elsősorban a néprajz megközelítései-vel élő kutatás folytatása.⁵ Ehhez a munkához csatlakoztam magam is, s a kutatócsoport forrásanyagait felhasználva végeztem, végzem el a településre vonatkozó demográfiai vizsgálatomat.

A tanulmány a 2016. április 28–29-én Nagyváradon rendezett *Új kihívások és válaszok az erdélyi történelmunkutatásban. I. Erdélyi Történelmtudományi Doktorandusz Konferencián* elhangzott és a megjelenés előtt álló konferenciakötet revideált változata.

Elhelyezkedés és helytörténet

■ A néprajzi táji felosztásban az Erdélyi-erdőhát⁶ meghatározását revitalizáló Magyar Zoltán Kidét a táj egyetlen magyar többségű településeként definiálja, mint olyat, amely kapcsolatrendszerében szorosan kötődött Kalotaszeghez.⁷ A Borsa völgye központi települése Kolozsborza, jobbágynépesség lakta, míg a völgy felső része kismesek által lakott volt.⁸ A kistáj lakói kiterjedt földművelést folytattak.⁹ Társas életüket Mikó a következőkben mutatja be: „A templom a falusi ember életében az a hely, ahova a hétköznapi robotoló munkája után eljár pihenni, együtt látni a falu apraja-nagyját ünnepi köntösben, énekelni, tehát aktív részt venni az istentiszteletben és istenes dolgokat hallani a paptól, tehát passzív úton tanulni. Ezt a hajlandóságot az egyházak a vallási egyesületek tevékenységével még jobban kiaknázzák, ahol már a falusiaknak is több szerep jut, mint az istentiszteletben. A tanulmányozott községek közül Csomafája és Gyula kivételével mindenütt van nőegylet, bibliakör, oltáregyesület, nőszövetség vagy ifjúsági kör.”¹⁰

Kide az individuális tér szinguláris települése, s ez nemcsak a magyarság többségi pozícióban maradásából, de kirívóan sokszínű vallási életéből (négy templom és hét felekezete volt a legnépesebb időszakában is alig 800 fős településnek!) és sajátos, a kőből való népi építkezéséből is fakad.¹¹ Az 1876-ig Doboka, a dualizmus nagy megtervezése óta pedig Kolozs vármegyéhez tartozó település kapcsolatrendszerét, ahogy az Erdélyi Tudományos Intézet által szervezett kutatások rámutattak, a kettőség jellemezte. Így egyrészt – többek között a rossz közlekedési viszonyok eredményeként – Kide meglehetősen izolált, egyetlen útja Csomafáján keresztül kapcsolódik a fő közlekedési útvonalba, ugyanakkor meghatározó és jó a kapcsolata Kolozsavárral, melynek piaca generálta a város felé történő orientációját.¹² A kideiek kolozsvári piacozását 1837-ben Hodor Károly is fel említette, aki a település birtokadottságairól a következőt írta: „Izreke darabolt földjei termékenyek, kevés fáradsággal jól miveltethetvén. Vólt szép nagy erdeje, mellyet ezennel vágnak. Vad bórt termő szőlőhegye, korán érő cseresznyéje mind az a’ mit természeti leírásában méltó feljegyezni.”¹³ A II. világháború idejére az egyes földhányadok összezsugorodtak,¹⁴ ami az alternatív megoldások ellenére (kertészkedés, illetve piacozás) is a városa való elvándorlást gyorsította fel.¹⁵ Ezt erősíti Vajkai Aurél azon meglátása is, amely szerint „[a] mai falukép mozaikszerű, szorosabban vett egységes parasztkultúráról már nem beszélhetünk”¹⁶, még ha regionális sajátosságok az egyes települések esetén ki is mutathatók. A helyi kulturális élet intenzitása azonban itt is leginkább egy jó szervező fellépésén múltott – ilyen volt 1928 és 1946 között a kidei református lelkész, Bonczidai Dezső, aki „tartott vasárnapi iskolát, különböző ifjúsági alkalmakat vezetett be, heti több bibliaköri alkalmat bonyolított le, színdarabokat tanított be a feleségével”.¹⁷

Kérdések

■ Fentiek alapján adódik a kérdés, hogy miként alakult Kide termékenysége úgy, hogy egyrészt a románokkal szembeni nemzetiségi dominanciát sikerült a településen megőrizni, elkülönülve a szomszédos településektől, ahol mindez nem sikerült. A kérdést a termékenységi vizsgálatok szerinti kérdések követik: miként alakult az általános házas termékenység, és mit mutat a korspecifikus bontás? A kimutatható változások miről árulkodnak, hogyan hozhatók összefüggésbe az átalakuló nemi, elsősorban női szerepekkel? A pontosabb válaszok érdekében természetesen a klasszikus, így a népeségszámra, a felekezeti és etnikai megoszlásra vagy a házasulók életkorára vonatkozó alapvető mutatók is megvizsgálásra kerülnek. A kérdéseknek külön jelentőséget ad Vajkai Aurél megfigyelése, aki 1943-ban a magzatelhajtás elterjedtségéről szövegezte a település (és a szűkebb térség) népi gyógyászatát vizsgáló könyvében.¹⁸

Népszámlálás, családkönyv, anyakönyv

■ A fenti kérdések megválaszolásához három forrástípust használtam fel: így a publikált népszámlálási adatokat, a kidei református és unitárius családkönyveket, illetve a kidei református anyakönyveket.¹⁹ A népszámlálások 1850 és 2002 közötti, a népességszám mellett az etnikai és felekezeti megoszlásra is kiterjedő adatait Varga E. Árpád publikálta.²⁰

A feldolgozást forrásadottság szempontjából a családkönyvek teszik egyedivé. Ennek a döntően erdélyi s azon belül is különösen protestáns gyülekezetekben elterjedt forrástípusnak a források között értelmezhető partikularitása abban áll, hogy a családokat egyben kezeli, évtizedeken keresztül nyomon követi, így azokat a családi s benne az egyéni életút demográfiai fordulópontjai szempontjából – alapvetően – jól dokumentálja, a családok rekonstruálásának legkiválóbb alapanyaga. A családkönyvek forráskritikai felhasználhatóságát Ambrus Judit korábban ismertette.²¹ Míg az 1970-es években az anyakönyveket a romániai levéltárak összegyűjtötték, addig a családkönyveket meghagyták a lelkészi hivatalok tulajdonában: ebből fakadóan körülményes feltérképezni, hogy pontosan mennyi és mikor keletkezett anyagok maradtak fent. A református családkönyvekhez való hozzáférés így a lelkészek személyes döntési körébe tartozik.²² A kidei református családkönyvek három kötetet tesznek ki, a 19. század közepétől napjainkig terjedően.²³ Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára begyűjtötte a kidei unitárius egyház iratanyagát, amelyben itt is fellelhető, *A kidei unitárius egyház Törzskönyve* címmel egy gyengén adatolt, 90 családot megnevező családkönyv, időben a 20. század első évtizedeire vonatkozóan.²⁴

A hiányosan fennmaradt anyakönyveket egyrészt a hiányzó családkönyvi adatok pótlására, másrészt és elsősorban a családkönyvekben nem rögzített foglalkozások pótlására használtam fel. A dolgozatban az 1942 óta vezetett halotti anyakönyv került ilyen célból feldolgozásra, a korábbi, 1780 és 1877 közötti anyakönyv kutatás későbbi periódusában kerülnek kiaknázásra. A kolozsvári unitárius levéltárban őrzött, 1958 és 1984 közötti vegyes, tehát a születéseket, a házasságokat és a halálozásokat is rögzítő kerületi anyakönyv kevés felhasználható bejegyzést tartalmaz.

A felhasznált források a kidei református és unitárius családok 1860 és 1959 közötti vizsgálatát teszik lehetővé, összesen 173 családra vonatkozóan, melyből – az említett hiányosságokból következően – 15 család volt unitárius (*Kidei adatbázis*). Az 1860-as évek előtti időszak vizsgálatát a forrás nem teszi lehetővé, az 1960-as évektől pedig komplikált az adatok használhatósága: egyrészt mert az 1959-es határral a történeti perspektívából egészen a közelmúltig merészkedtem, másrészt pedig sok család, még ha van is adata, az 1960-as, 1970-es évektől folyamatos elköltözés révén nem a mindennapi lakója a településnek. Számos család ekkor már Kolozsváron élt, de származása s emiatt a keresztelések s később inkább a temetések miatt kötődött a településhez, ugyanakkor *fokozatosan* elszakadt. Az adatok alapján a szorosan vett kidei termékenységtörténet körülbelül az 1950-es, 1960-as évekre ért véget, azt követően az elvándorlás vált meghatározó demográfiai folyamattá.

A családkönyvi és az anyakönyvi adatok rögzítése után egy családi és egy személyi adatbázist hoztam létre. Az eljárás megfelel annak az Andorka Rudolf által részletesen ismertetett családrekonstrukciós eljárás elgondolásának,²⁵ ahol elkülönülnek a szülőkre és a gyermekekre vonatkozó adatok (ez egy klasszikus családlap esetén a lap felső, az apára és anyára vonatkozó, illetve az alsó részén a gyerekekre vonatkozó részeket jelenti). A két, még a lekérdezések sora előtt álló adatbázisban 1725 személy és 431 család került a vizsgálat látóterébe. Az eljárás következő lépése az a Microsoft Accessben való lekérdezősorozat, amelyet George Alter dolgozott ki, illetve publikált,²⁶ Pakot Levente adaptált és néhány pontjában

kiegészített, és azt magam is átvettem, és kisebb módosításokkal adatbázisomhoz igazítottam. Az így elkészült, a fertilitás elemzésére alkalmas adatbázis eseményekre bontja az anya megfigyelés alá kerülő termékenységi időszakát, ahol a kezdő eseményt klasszikusan a házasság vagy az első, de már házasságban született gyermek születése jelenti, a végét pedig jellemzően vagy a termékenységi periódus vége, vagy a családnak a választói névjegyzékből való kikerülése, vagy az anya halála zárja le. Ezt követően ez az adatbázis kerül elemzésre, esetemben a STATA-ban, amelynek parancsfájljait (*do files*) a fentiekhez hasonló módon ismertem meg. Ez a meglehetősen eklektikus eljárás teszi lehetővé, hogy az családkönyvi adatok statisztikai eljárások segítségével a lehető legalaposabban legyenek kihasználva.²⁷ Az alábbi táblázatban a rekonstrukció arányát foglalom össze röviden. Az egyes korszakok a termékenységi periódus lezárultát jelzik.

1. táblázat. A rekonstruált családlapok megoszlása

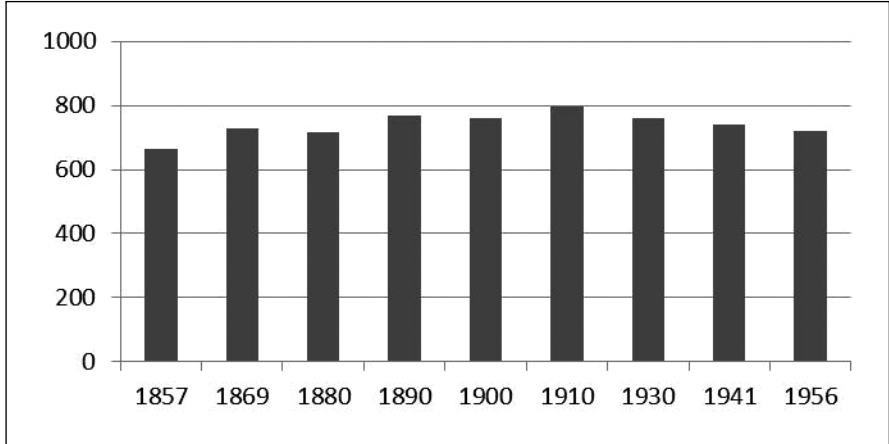
A lezárt családlapok megoszlása							
	Összesen	Lezárt családlap	1860 előtt	1860 – 1889	1890 – 1929	1930 – 1959	1960 után
Családlapok száma	583	261	1	29	72	72	87
Családlapok aránya	100	44,77	0,38	11,11	27,59	27,59	33,33

A 40 százalékos rekonstrukció arány mutatja, hogy bár valóban a lehető legjobb forrástípussal sikerült dolgozni, az adatolási hiányosságok itt is megnehezítik a családlapok lezárását. Konkrétan ez a következőket jelenti: az összes, tehát lezárt és nem lezárt családlap ötödénél hiányzik az anya születési, másik ötödénél pedig a házasság dátuma, míg mintegy harmada esetében a halálozási dátumok bejegyzése maradt el. 76 család esetében mindhárom adat hiányzik, 32 esetben, bár feljegyezték a házasság dátumát, sem a születésre, sem az elhalálásra vonatkozóan nincs támpontunk. A további részletezés helyett itt inkább azt érdemes hangsúlyozni, hogy a polgári anyakönyvekhez való bonyodalmas hozzáférés mellett leginkább a temetők feltérképezése és természetesen a családkönyvek vezetése előtti, tehát az 1780 és az 1850-es évek közötti egyházi anyakönyvek feldolgozása segítheti a kutatást.

Eredmények

■ A meghatározott vizsgálati időszak kereteit kissé átlépve a kilenc népszámlálás adatai a századfordulóig növekvő, onnantól kezdve csökkenő lakosság számú település képét mutatják (1. ábra). Kide lakossága mindvégig 600 fő feletti, 1910-re megközelíti a 800 főt, de 1956-ra sem csökken 700 fő alá (napjainkban nem sokkal több, mint 100 főt számlál). A lakosság ötöde – negyede volt román nemzetiségű, a település a század folyamán megtartotta magyar jellegét (a magyarok aránya 72-81% között mozgott).²⁸ Vallási összetétele feltűnően sokszínű: a többségi reformátusok mellett görög katolikusok, római katolikusok, unitáriusok, izraeliták, baptisták és – később – szabad keresztények is éltek Kiden.

1. ábra. Kide népességszáma (1857–1956)



Forrás: <http://varga.adatbank.transindex.ro/>

A termékenységi adatok ismertetése előtt érdemes felfigyelni arra a jelenségre, amely szerint a fent ismertetett csoportosítás szerint a vőlegények és a menyasszonyok kora miként változott. Míg a kettejük közötti átlagos négyéves eltérés végig megmaradt, láthatóan másfél évvel korábbra került az átlagos házasságkötési életkor. A folyamat láthatóan fokozatosan ment végbe, így válva az általános szokássá (2. táblázat).

2. táblázat. A házas átlagéletkor alakulása a 15-49 éves házas nők termékenységi időszakának lezárulta szerint (év)

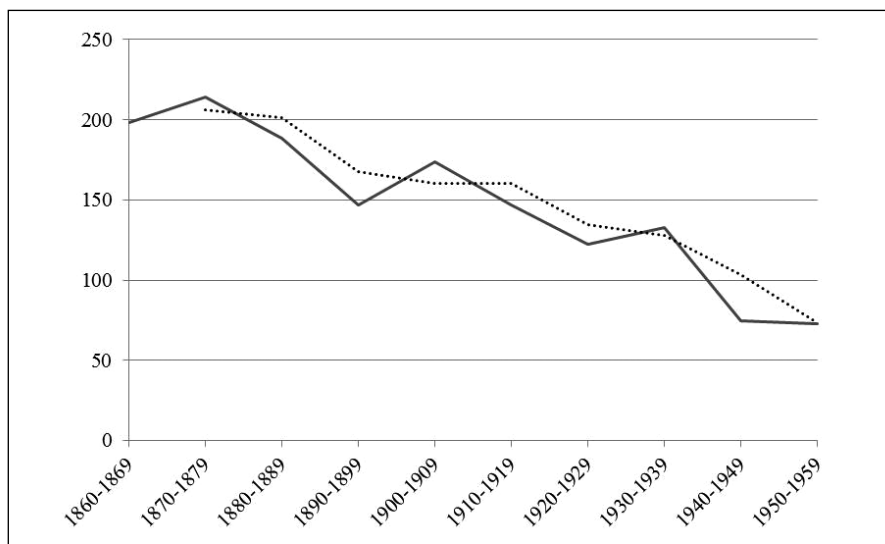
	1860–1889	1890–1929	1930–1959
Vőlegény átlagéletkora	26,9	26,5	25,4
Menyasszony átlagéletkora	22,9	22,5	21,3

Forrás: *Kidei adatbázis*

Az 1860 és 1959 között vizsgált kidei általános házas termékenység a következő tanulságokkal szolgál. Ahogy a 2. ábra is mutatja, a termékenység a vizsgált évszázadban csökkent. Az *y* tengely 1000 házas nőre eső termékenységi arányának 1860–1869 közötti 200 körüli értéke alacsony: a születésszabályozás gyakorlatának alkalmazását mutatja. A csökkenés sajátos tendenciával bír, három szakasza különíthető el. Az egyes szakaszok közös sajátossága az időleges emelkedés, amelyet jelentős csökkenés követ. A későbbi emelkedések nem közelítik meg a korábbi emelkedések csúcspontját, sőt a növekedés a korábbi szakasz csökkenésének csupán egy alacsonyabb értékét éri el. Érdemes megfigyelni, hogy az 1920 és 1929 közötti évtized során – a háborút követő pótlási effektus ellenére – a termékenység tovább csökkent, s csak az 1930-as évek hoztak egy kis mértékű emelkedést, amelyet a negyvenes években határozottan erős csökkenés követett. Utóbbit Faragó Ferenc bakteriológus így jellemezte: „A születési arányszám csökkenését az utóbbi évek alacsonyabb csecsemőhalálózása enyhíti és így a község amúgyis rosszabbodó szaporodása a 10 év átlagában még nem mutat-

kozott ilyen alacsonynak, ámbar a csökkenés az utóbbi évek adatai szerint kezd feltűnően súlyosbodni.”²⁹

2. ábra. Az általános házas termékenység alakulása Kidén, évtizedenként (1860–1959)



Forrás: Kidei adatbázis

A házas termékenység fenti szabályos hullámozása a termékenységi szokások változásáról tanúskodik. A korszpecifikus házas termékenység periodikus vizsgálata ennek a pontosabb megragadását, szemléltetését teszik lehetővé. Ahogy a 3. ábráról leolvasható, 1860 és 1889 között a házas nőknek 25–29 éves koruk között a legmagasabb a termékenysége, amely ezt követően egyenletesen csökken. A termékenység csökkenésének ez az elnyúló görbéje a születek közötti időszakok elnyújtásával volt lehetséges. A 23 éves Csákány János és a szintén 23 éves (férjénél 3 hónappal idősebb) Csákány Debóra házassága ezt példázza. Az 1857 áprilisában kötött házasság után hét hónapra megszületett az első gyermek. Akik annak idején számolgatták a hónapokat, rájöhettek, hogy a frigy megkötésének kellő nyomatékot adhatott, hogy a menyasszony már legalább két hónappal korábban megismerte a férjét. Számunkra azonban ennél többet árul el az, hogy míg az első gyermek születését meglehetősen erős szabályossággal – szinte hibátlanul tartva a kétéves különbséget – követte a második, a harmadik és a negyedik gyermek megszülése, addig az azt követő gyermekek esetén ez a szabályosság megszűnt. Az ötödik gyermek két és fél, a hatodik bő két év s a hetedik megint két és fél évre születik meg az előző gyermek megszülést követően. A házastársi kapcsolat utolsó gyermeke 1876-ban, több mint öt és fél évvel később látta meg a napvilágot, az édesanya 43 éves korában. Esetünk egy olyan nyolcgerekes család, ahol kizárólag egyetlen gyerek halt meg kiskorában (négyévesen), míg a többiek felnőttkort értek. Az anya a negyedik gyermek után először csak néhány hónappal, fél évvel nyújtotta meg a születesi intervallumot, majd az utolsó gyermekét már jelentős szünet után születte. Az ő példájuk rendkívüli, hiszen ebben az időszakban ők voltak a legnagyobb termékenységgű család, példájuk pont emiatt árul el sokat azzal, hogy még ebben a családban is, amelyben hajlandóak voltak a születesek ennyi gyermek vállalására, idővel mégis nyújtották a születéseket. Az már vitatható, hogy mindez szándékos volt-e, vagy csak a többedik gyermek után már nem esett olyan könnyen (úgy érte: kiszámíthatóan) teherbe az anya. Az ekkori átlagos kidei család-

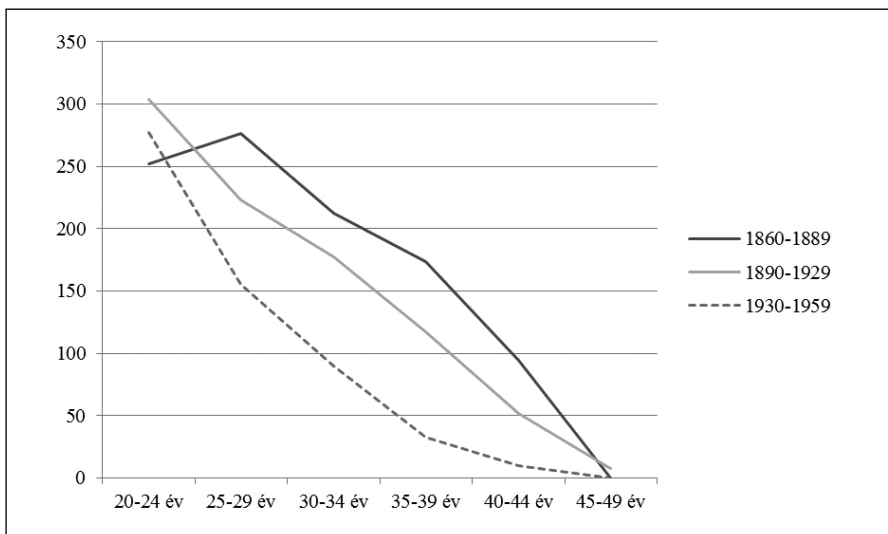
dot képezi le az ismeretlen korú Horváth Ábel és a 29 éves Bíró Teréz esete: a házasságkötést követően az első gyermek több mint két és fél évvel született, a második bő egy évvel, a harmadik öt és fél évvel, szűk egy évvel az előző előtt született, miközben egyikük sem halt meg sem csecsemő-, sem kisgyermek korban.

Az 1890 és 1929 közötti időszakban a termékenységi görbe alacsonyabb, az anyák 20 és 24 éves korukban a legtermékenyebbek, amit követően erőteljesebb születésszabályozást folytatnak, mint a görbe kiegyenesedése is jelzi. A 24 éves Bogdán Ádám és 22 éves menyasszonya, Prodán Julianna 1890-ben kötöttek házasságot: a házasságból négy gyermek született. Az első a házasságkötést követően bő két évvel, a második az elsőt követően három és fél évvel, a harmadik két és fél évvel később, míg az utolsó két év múlva. Esetükben a korosztály körében általánosan megmutatkozó korai gyermekvállalás nem, ellenben a két gyermekszülés közötti időszak nyújtása megmutatkozik.

A 1929 és 1959 közötti időszakban a szülések korai évekre történő időzítése megmaradt, de a termékenységi görbe alacsonyabbra száll, és homorú alakot vesz fel, amely a termékenységi magatartás egy olyan változatát valószínűsíti, amelyben általánosan és hatékonyan gyakorolt születésszabályozási módszer állandósult. Vajkai a magzatelhajtásra vonatkozóan preventív és abortív módszerek alkalmazására is kitér.³⁰ A lehetséges megoldások szerteágazók: ez egyrészt a generációk tapasztalátán át felhalmozott ismeretekről (növények alkalmazása), másrészt a terjedő új megoldásokra való fogékonyságról (feltételezett óvszerhasználat) és nem utolsósorban arról a kiszolgáltatottságról is szólnak, amelyek nemcsak a kellemetlen, de kíméletlen gyermekveszejtés alkalmazásától sem tántorították el a nőket.

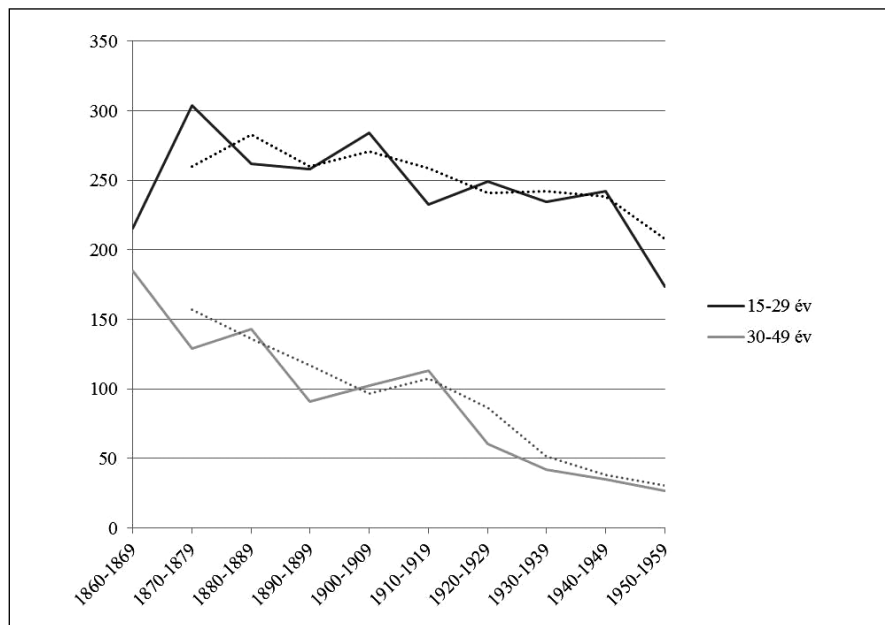
Érdemes figyelemmel lenni a továbbiakban arra is, ami a korábbi diagramokból is látszott, hogy a vizsgált száz év alatt a termékenység kisebb részben esett a fiatalabb, tehát 15 és 29 éves házas nők esetében, míg a 30 és 49 éves korúak esetén az amúgy is alacsonyabb értékek kevesebb, mint a harmadukra estek vissza. A fiatalabb és az idősebb házas nők termékenységi aránya tehát fokozatosan elvált egymástól, amely mögött már nemcsak az idősebb korban biológiailag is csökkenő termékenység, de – ahogy a fenti példák is mutatták – egy tudatos születésszabályozási gyakorlat állt (4. ábra).

3. ábra. A korszpecifikus házas termékenység periódusonként Kidén (1860–1959)



Forrás: Kidei adatbázis

4. ábra. A korszpecifikus házas termékenység évtizedenként Kidén (1860–1959)



Forrás: Kidei adatbázis

A termékenységi arányok mellett megvizsgálhatjuk a családok megoszlását is, gyermekszám szerint, periódusonként. A figyelmet itt most arra a gyermekszámra koncentrálok, amely a házas termékenység lezárultát követően volt jellemző a családoknál, tehát a megszületett gyermekek száma helyett az életben maradt gyermekekét vizsgálom. Utóbbi jobban árulkodik a szülők családtervezési magatartásáról: a korábbra tolódott házasságkötés és ezzel együtt a gyermekvállalás több lehetőséget engedett az időközben elhalálozott utód vagy utódok számbéli pótlására. Eszerint az arányok megváltozása döntően a második és harmadik időszak összevetésekor rajzolódik ki. A korábbi időszakok döntően négy-öt utód körül koncentráló gyermekszáma 1930 és 1959 között látványosan egy-két gyerekre csökken, s magas, a korábbiaknál sokkalta magasabb a gyermektelen családok aránya is (3. táblázat).

3. táblázat. A családok megoszlása gyermekszám szerint periódusonként Kidén (1860–1959)

Családok száma			
Gyermekszám	1860–1889 között	1890–1929 között	1930–1959 között
0	3	6	15
1	4	14	15
2	5	12	17
3	5	11	7
4	6	15	8
5+	6	14	10
Összesen	29	72	72

Családok aránya			
Gyermekszám	1860–1889 között	1890–1929 között	1930–1959 között
0	10,3	8,3	20,8
1	13,8	19,4	20,8
2	17,2	16,7	23,6
3	17,2	15,3	9,7
4	20,7	20,8	11,1
5+	20,7	19,4	13,9
Összesen	100	100	100

Forrás: *Kidei adatbázis*

Összefoglalás

■ A családkönyvek alapján a 19. század közepétől a 20. század közepéig kaphattunk átfogó képet a kidei református és unitárius családok termékenységi magatartásáról. A házasságkötések korábbra tolódása már érzékeltette a változást, a termékenységi adatok pedig egyértelműen rámutattak a szülési szokások átalakulására. Az alacsony termékenység már a vizsgálati időszak elejére is jellemző, a csökkenés pedig – mint láttuk, önmaga szabályai szerint – végigkíséri az elemzett száz évet. A változás a termékenységi magatartásban figyelhető meg: a házasság és az első szülés és legfőképp a születek közötti intervallum nyújtása helyett a kívánt gyermekszám utáni leállás rajzolódik ki a korszpecifikus termékenységi görbékből. A sokgyerekes családok helyett az egy- és kétgyerekesek válnak általánossá, ha egyáltalán születik utód. Ez már az a nukleáris családi miliő, amelyben az anyai tapasztalat egy új női szubjektivitást hordoz.³¹ S hogy mennyire nem idegen ez már a két világháború közötti falvak társadalmától, arról érzékletes leírást ad Gyallay-Pap Zsigmond 1931-ben megjelent, *A nép és az intelligencia* című munkájában. Eszerint a faluról felkerült, a városban – itt elsősorban Kolozsváron – szolgáló cselédlányok a városi életmódhoz igazodtak, onnan viszont hazakerülve – az ott szerzett élettapasztalataik révén tájékozottabbak lévén – nem illeszkednek vissza a korábbi életformájukba. Ezzel ellenkező irányú a férfiak, a majdani férjek tapasztalata, akik jellemzően nem a városba, hanem máshoz, esetleg egy másik faluba kerülnek el szolgálni, hogy visszatérve a sajátjukat művelhessék.³² Az ezekből fakadó feszültséget Gyallay-Pap a válaszok gyakoribbá válására futtatja ki, pedig az általa leírt modellből legalább ennyire következik, hogy új norma alakul ki a családnagyságra vonatkozóan.³³ Gyallay-Pap megközelítésében a feleség akkor is szül, ha nem akar, de a fenti eredmények közel sem erről tanúskodnak. Itt arra gondolok, hogy a falusi nők emancipálódása egy olyan, a méhen keresztül végbevitt demográfiai forradalom volt, amely sokkal közelebb hozta a falusi kultúrát a városihoz, mint tette azt a későbbi elvándorlás és időközönkénti visszaszivárgás. Ezen túlmenően Kide helyzete mégis szinguláris, hiszen a Borsa völgyében megőrizte magyar arculatát, míg a környező falvak elvesztették azt.

■ JEGYZETEK

1. Pozsony Ferenc: *Előszó*. In: Pozsony Ferenc – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Anyakönyves vizsgálatok erdélyi településeken*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár, 2004. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 12. 7–8; Tánczos Vilmos: *A romániai magyar néprajzkutatás tizenkét éve (2002–2013)*. In: Péntek János – Salat Levente – Szikszai Mária (szerk.): *Magyar tudományosság Romániában 2002–2013 között*. II. Ábel Kiadó, Kvár, 2015. 69–175. Hivatkozott hely: 95–96.
2. Például Pakot Levente: *Evoluția demografică a satului Viștea (1785-1914)*. In: Ioan Bolovan (red.): *Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică a Transilvaniei*. Presa

- Universitara Clujeana, Cluj-Napoca, 2002. 54–69; Pakot Levente: *Egyéni életutak, családok, közösségek. Székelyföldi falusi társadalmak dinamikája a 19. század második felében*. Doktori disszertáció. Kézirat. 2011.
3. Tötös Áron: *Strategii maritale în Zăuan (1850–1910). Analiza nenominativă a registrelor parohiale*. In: *Buletinul Cercului de Ideologii Politice și mentalități*, 1. University of Oradea, Oradea, 2012. 20–29; Tötös Áron: *Nașterea în Zăuan (1850–1910)*. In: *Buletinul Cercului de Ideologii Politice și mentalități*, 2. University of Oradea, Oradea, 2013. 31–38; Tötös Áron: *Decesul în Zăuan (1850–1910)*. In: *Buletinul Cercului de Ideologii Politice și mentalități*, 3. University of Oradea, Oradea, 2014. 18–27.
4. Bárdi Nándor: *Egy magyar girondista Erdélyben*. In: Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998. 5–33. Hivatkozott hely: 15–17; Egy Gábor: *Etnicitás, identitás, politika*. Napvilág Kiadó, Bp., 2015. 236.
5. A kutatótáborok anyaga a Néprajzi Intézet Folklore Tanszékének Archívumában található meg.
6. Magyar Zoltán: *A magyar népi kultúra régiói, 2. Felföld, Erdély, Moldva*. Mérték Kiadó, Pécs, 2011. 189–190.
7. Uo. 190.
8. Uo. 191, Vajkai Aurél: *Népi gyógyászat*. Jósözveg Kézíkönyvek sorozat. Jósözveg Műhely Kiadó, Bp., 2003. 13. Magyar megállapítását, miszerint Kolozsborsát jobbágyságot lakták, látszólag vitatja K. Kovács László eredménye, amely szerint „Kisnemesek, sőt nincstelen nemesek és szabadok éltek Kolozsborsán is, de Csomafáján és Bádokon nem.” (K. Kovács László: *A Borsa-völgyi juhászat*. Gondolat Kiadó – Európai Folklor Intézet, Bp., 2008 [Eredeti megjelenés: 1962]. 30.)
9. K. Kovács László: *A Borsa-völgyi juhászat*. i.m. 22.
10. Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998 [Eredeti megjelenés: 1932]. 123.
11. Népi építkezéséről bővebben Vargha László: *Kide és a Borsa-völgy népi építészete*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 1997. *Ház és ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve*, 11, Bitay Enikő et al.: *Kide, a kőből épült település*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2015.
12. K. Kovács László: *A Borsa-völgyi juhászat*. i.m. 31–32; Vajkai Aurél: *Népi gyógyászat*. i.m. 13.
13. Hodor Károly: *Doboka vármegye természeti és polgári eszmérete*. Barra Gábor Könyvkereskedésében, Kvár, 1837. 579.
14. K. Kovács László: *A Borsa-völgyi juhászat*. i.m. 32.
15. Uo.
16. Vajkai Aurél: *Népi gyógyászat*. i.m. 13.
17. Ilyefalvi Emese: „*Ha levelem elolvastad, add tovább.*” *Egy református lelkipásztor sajátos kommunikációja a két világháború közötti Kideben*. In: Bárh Dániel (szerk.): *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. ELTE BTK Folklore Tanszék, Bp., 2013. 308–349. Hivatkozott hely: 317.
18. Vajkai Aurél: *Népi gyógyászat*. i.m. 83–84.
19. Kidei református egyházi hivatal, Református családkönyvek 1–3. kötet.; Református halotti anyakönyv (1942–2013); Unitárius Egyházi Gyűjtőlevéltár (Kolozsvár), 8. A kidei unitárius egyházközség törzskönyve.
20. Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája (1850–1992)*. <http://varga.adatbank.transindex.ro/> [Letöltve: 2018. február 28.]
21. Ambrus Judit: *A családkönyv mint a társadalomnéprajzi kutatás forrása*. In: Örsi Julianna (szerk.): *Mikroközösségek*. Túrkeve–Szolnok, 2007. 287–298. Hivatkozott hely: 290.
22. Ezúton is szeretnék külön köszönetet mondani Nagy Tibor kidei lelkésznek a családkönyvek kutathatóságáért.
23. Korábbi időszakra vonatkozóan csak az anyakönyvek feldolgozása nyújthat segítséget, mivel a családkönyv „csak a 19. század második felében jelenik meg a református egyház adminisztrációs gyakorlatában”. Ambrus Judit: *A családkönyv mint a társadalomnéprajzi kutatás forrása*. i.m. 287.
24. Erősen hiányosak a születési, házassági és a halálozási adatok: számos esetben csupán a családtagok nevei kerültek rögzítésre, miközben „[a] családkönyvben tehát elvileg szerepelnie kellene minden, a településen élő református család tagjainak név szerint, születési, házassági és halálozási éveikkel együtt”. Ambrus Judit: *A családkönyv mint a társadalomnéprajzi kutatás forrása*. i.m. 289. Ez a hiányosság akadályozza meg a református és unitárius családok termékenységének összetető elemzését.
25. Andorka Rudolf: *A családrekonzitációs vizsgálat módszerei*. Történelmi Demográfiai Füzetek, 4. KSH Népeségtudományi Intézet, Bp., 1988. Terjedelmi okok miatt a családrekonzitációs eljárást ért kihívásokra nem térek ki, ez alól egyúttal felment Pakotnak az eseménytörténelmi elemzés ismertetésére is kiterő összefoglalása: Pakot Levente: *Nemek és nemzedékek: demográfiai reprodukció a 19–20. századi Székelyföldön*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Bp., 2013. 30–37.
26. George Alter: *Guide to “Birth_intervals ver 5”*: A database program to create episodes for birth interval analysis from vital events. Kézirat, 2009.
27. Xie, Yu: *Demography: Past, Present, and Future*. Journal of the American Statistical Association, Vol. 95. No. 450 (Jun., 2000). 670–673.
28. Vajkai Aurél: *Népi gyógyászat*. i.m. 13–14.
29. Faragó Ferenc: *Kide egészségügyi helyzete*. Minerva, Kvár, 1944. 9–10.
30. Vajkai Aurél: *Népi gyógyászat*. i.m. 84–85.
31. Gyáni Gábor: *A nőiség mint narratív identitás*. In: Óri Péter (szerk.): *Szám- (és betű)vetés*. Tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére. Demográfus könyvtár 3. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Bp., 2014. 18–19.
32. Erről bővebben Ilyefalvi Emese: *Református belmisszió és mindennapi élet Erdélyben a 20. század első felében. Kide református vallásossága 1928-tól 1935-ig*. Diplomamunka. Kézirat. 2012. 309.
33. Gyallay-Pap Zsigmond: *A nép és az intelligencia*. Az Erdélyi Fialatok Falu Füzetei, 1. Erdélyi Fialatok Kiadása, Cluj-Kolozsvár, 1931. 48.